

תורה ועיסוק בצרכי ציבור

א. הקדמה	ה. עיסוק בצרכי ציבור - זה התורה
ב. הגישה הביקורתית	ו. לימוד תורה והצלת נפשות בשרות הצבאי
ג. גישה מציאותית חיובית	ז. סיכום הלכתי
ד. הגישה ה'מהללת'	ח. יחסו של הרב דרוקמן

א. הקדמה

תלמיד חכם המתמודד עם הצורך למצוא איזון נכון בין מצוות תלמוד תורה לבין הצורך והחשיבות בעיסוק בצרכי ציבור היא תופעה שהייתה בכל הדורות. תלמידי חכמים בכל הדורות עסקו גם בצרכי ציבור. ממשה ויהושע, דרך חכמי המשנה והתלמוד שהסתובבו בין הקהילות ופעלו למען אחיהם לפני השלטון שהיה בארץ, עד לראשונים ואחרונים שהיו מנהיגי קהילות ונציגי הציבור בארצם. גם מו"ר הרב דרוקמן זצ"ל, התמודד בכך. נעסוק בסוגיה זאת בצד ההלכתי, ובהכרעתו של הרב.

ב. הגישה הביקורתית

הגמרא במגילה מציינת התמודדות זאת ביחס למרדכי ואף מביעה דעה ביחס לכך:

כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש וגדול ליהודים ורצוי לרב אחיו", לרוב אחיו - ולא לכל אחיו, מלמד: שפירשו ממנו מקצת סנהדרין. אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. מעיקרא חשיב ליה למרדכי בתר ארבעה ולבסוף בתר חמשה. מעיקרא כתיב "אשר באו עם זרבבל ישוע נחמיה שריה רעליה מרדכי בלשן", ולבסוף כתיב "הבאים עם זרבבל ישוע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי בלשן".

(מגילה טז, ב)

לגישה זאת, מרדכי איבד מחשיבותו ומהיחס אליו כאשר נהיה משנה למלך. רש"י (ד"ה שפירשו) ביאר דבר זה: "לפי שבטל מן התורה ונכנס לשררה". הגמרא אף מסיקה מכך שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות, שבו התעסק מרדכי. בהמשך הגמרא, מובאות עוד מצוות שתלמוד תורה גדול מהן.

אך הטור מביא את תשובת הרא"ש, שבה משמע הפך זה:

תשובה שאלה לאדוני אבי זכרונו לברכה... ושכתבת שיש אומרים שיכולין לשנות אפילו מתלמוד תורה לצורך ל' פשיטים להגמון בכל שנה לפי שהוא הצלת נפשות שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן ויכום ויפשיטום ערומים הדין עמהן, כיון שיש בו הצלת נפשות, הוא קודם.

(טור יו"ד סי' רנא)

נושאי הכלים של הטור, ממשיכים את העמדה העולה מדברי הגמרא במגילה, ובעקבות זאת מקשים על דברי הטור מגמרא זו. נראה את תירוצו של הב"ח לדברי הטור:

כתב מהרש"ל (בהגהותיו לטור) על זה, ותימה הלא אסיקנא בסוף פ"ק דמגילה (טז ב) גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות עכ"ל. ולא קשה מידי דהתם לא קאמר אלא דגדול הוא העוסק בתורה להחשיבו ולהקדימו יותר, ממי שעוסק בהצלת נפשות, דאינו חשוב כמו העוסק בתלמוד תורה. אבל להוציא ממון להצלת נפשות, פשיטא הוא, דקודם להוצאה לתלמוד תורה, דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש דוחי בהם ולא שימות בהם (יומא פה ב) ופשוט הוא.

(ב"ח יו"ד רנא, ו)

הב"ח מפריד בין היחס העקרוני ללומד תורה, להתמודדות המעשית. מבחינה עקרונית, אכן יש לכבד את העוסק בתורה יותר מאשר את מציל הנפשות. אך בהתמודדות מעשית, ודאי שצריך להציל נפשות כמה שיותר, ולכן יש להקדיש לכך את מלא המשאבים, גם על חשבון לימוד תורה.

הפרישה מביא גם כן את קושית המהרש"ל, ומתרץ:

ונלע"ד, דהתם מיירי שיש אחרים שיכולים להציל הנפשות ולכן אף על פי שהוא מצוה גדולה מי שמקדים להציל נפשות, מכל מקום תלמוד תורה קודם הואיל שיש אחרים שיכולין להציל הנפשות. וכהאי גוונא, כתב רבינו לעיל בסיומן רמ"ז (עמ' יז) בשם הרמב"ם (ת"ת פ"ג ה"ד) לענין תלמוד קודם למעשה.

(פרישה יו"ד רנא, יג)

הפרישה עונה תשובה המעמידה את הגמרא בצורה מסוימת בלבד - אם יש מי שיעשה את הצלת הנפשות, עדיף שהעוסק בלימודו ימשיך במעשיו כבראשונה. הלכה זו נכונה בכל מפגש בין תלמוד תורה ומצווה אחרת, כנזכר ברמב"ם (תלמוד תורה ג, ד) שמצטט הפרישה. אמנם, צריך להוסיף לדבריו, שזה בתנאי וחברו קדם להציל, או שהוא יותר יעיל בהצלה, כנזכר בשו"ע בהלכות שבת (שכה, יב).

גם בביאורו בדרישה, הוא מבאר שמדובר במציאות מסוימת בלבד, אך בצורה שונה מאשר תיאר בפרישה:

ונראה, דהתם מיירי בענין שאין יכול לקיים שניהן אז תלמוד תורה קודם, אבל הכא מיירי בענין שאף שיתנו ממנו להגמון, מכל מקום ישאר לסיפוק תלמוד תורה אלא שלא יהיה כל כך בריוח, ובענין זה אמר כיון שיש הצלת נפשות הוא קודם, וכיוצא בחילוק זה איתא לקמן.

(דרישה יו"ד רנא, ה)

כלומר, במציאות שיש אפשרות לקיים שניהם, אלא שלא ברווח הראוי, פיקוח נפש קודם עקרונית, והלימוד תורה אכן לא יהיה ברווח. אבל, אם אין יכול לקיים את שניהם - תלמוד תורה קודם.

לסיכום, גישה זאת נוקטת שהדרשה הביקורתית של הגמרא במגילה על הליכה לעיסוק בצורכי צבור, היא על הירידה בלימוד התורה, כך שהיא רואה חשיבות יתירה בלימוד תורה על פני העיסוק בצרכי הציבור.

ג. גישה מציאותית חיונית

לעומת שיטה זו, חלק מהפרשנים הבינו כי הגמרא רואה בחיוב את העיסוק בצורכי ציבור. לשיטתם, האמרה "לרוב אחיו - ולא לכל אחיו" מתארת מציאות בלבד, שבה איש ציבור לעולם לא יספק את רצון כולם. כך משמע מהפסיקתא זוטרתא:

ורצוי לרוב אחיו. מלמד שאין אדם יכול להוציא ידי חובתו לכל העם. שהרי לא נמצא טוב לישראל כמרדכי, וכתוב בו ורצוי לרוב אחיו ולא לכל אחיו, והוא היה דורש טוב לעמו, וכל הממון שלקח מבית המן נתן אותו לעבודת בית ה'. ודובר שלום לכל זרעו.

(פסיקתא זוטרתא [לקח טוב] אסתר י, ג)

כלומר, על אף שמרדכי השתדל לטובת הציבור, לא עלה בידו לספק את כולם. בצורה דומה עולה ממדרש שמואל (על מס' אבות) על המשנה "כל שרוח הבריות נוחה הימנו - רוח המקום נוחה הימנו":

ואמר [התנא - ש"ד]: כל שרוח הבריות, ולא אמר "כל שרוח כל הבריות נוחה הימנו", שאין אדם יכול להיות נוח ורצוי לכל הבריות. וכן במרדכי אומר: "ורצוי לרוב אחיו" [ולא לכל אחיו - ש"ד]. אלא, יהיה רצוי לרוב, ואין לחוש למיעוט...

(מדרש שמואל על המשנה מסכת אבות ג, י)

וכן משמע בעלי תמר, על הירושלמי שקלים (ג, ב). הירושלמי (שם) מוסב על המשנה (ג, ו) העוסקת בנתינת תרומה באופן שלא יהיה חשד, "שנאמר (במדבר לב): 'והייתם נקיים, מד' ומישראל', ואומר (משלי ג) 'ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם'". על כך אומר בעלי תמר:

ובמלא"ש בשם הר"ש אלקבץ שדווקא ידי הבריות שחננם אלוקים דעת ושכל, אבל אין צורך לצאת ידי פתאים לצים וסכלים עיין שם... וכזה, כי מרדכי היהודי גדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו, ובארו על זה שם, ורצוי לרוב אחיו, כי אין ביכולת האדם לרצות הכל בעבור קנאת האחים. ואכן אף שלא היה רצוי לקצת אחיו היה גדול ליהודים לכולם ואף הם בכלל, כי ידעו שקנאה מדברת מתוך גרונם. והפוסל מתוך קנאה שהוא שנאת חנם, כמומו פוסל.

(עלי תמר שקלים ג, ב)

משמע, שלעולם לא תהיה הבנת כל הציבור, אך אצל מרדכי ספציפית זה היה מתוך קנאה.

סיפור על דרך זו סיפר הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל: פעם באו אנשים למרן הראי"ה קוק זצ"ל בטרוניה על דרכו לקרב כל אדם מישראל. השיב להם הרב: מי שהוא "דובר שלום לכל זרעו", בהכרח הוא "רצוי לרוב אחיו", ולא לכל אחיו!

נראה כי ניתן לראות בכתבי משפחת החתם סופר הסתכלות במציאות זאת של תמיכת הרוב עובדה מציאותית, אך לא כשלב סופי, אלא שלב ביניים הכרחי.

החתם סופר בעצמו, ב"תורת משה", כתב:

כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש, ואפילו הכי, גדול ליהודים. אחר שכבר עלה ונתעלה והושם כסאו בגבהי מרומי מלכות, מכל מקום, אחר שנתיים כשנבנה בית המקדש על ידי דריוש בן אסתר הניח הכל, ועלה לארץ ישראל ונעשה ממונה על הקינים כדתן במס' שקלים (רפ"ה) פתחיה על הקינים, פתחיה זה מרדכי...⁴

4 הוא מבאר: "טוב היה לו להיות גדול ליהודים, ממונה על הקינים, ולא להיות משנה למלך פרס - ורצוי לרוב אחיו דתמן תנינן (שם פ"ה מ"ב) אין עושיין שררה על הציבור פחות משנים חוץ מבן אחיה שעל חולי מעיים, ואלעזר שעל הפרוכת שאותם קבלו רוב הציבור עליהם עיין שם, ולכאורה קשה טובא שהרי בפרק קמא דבבא בתרא (ח' ע"ב) אמרי' דלא מטעם נאמנות הוא דאפי' ב' אחים כשרים, אלא גזו"כ הוא דכתיב והם יקחו את הזהב וא"כ מה מועיל שקבלו רוב הציבור עליהם, ולזה נתכוון התיו"ט במס' שקלים עיין שם. ונלפע"ד ליישב דווקא מי שנתמנה על הציבור על ידי בית דין או מלך או שבעה טובי העיר בלא רצון כל הציבור, אף על פי דדינא הכי שאין צריך רצון כל הציבור, מכל מקום, זהו בכלל עושה שררה

וכן היה מרדכי שקבלו רוב ציבור אותו עליהם, והיינו דכתיב גדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו, שקבלו רוב הציבור עליהם, לכן היה לבדו הממונה.

(תורת משה שמות, מגילת אסתר)

לפיו, אמנם קבלו אותו רק רוב אחיו, אך בדבר זה יש חשיבות בפני עצמה, שכן לאחר מכן כשעלה לארץ ונהיה ממונה בבית המקדש, זכה לאמון רוב הציבור, עד שהיה יכול להיות ממונה יחידי, אף שלכתחילה צריך שניים בעשיית שררה. בעזרת קבלת רוב הציבור אותו, יכול היה להתמנות יחידי.

גם בנו, ה"כתב סופר", רואה את אהדת הרוב, כמציאות זמנית בלבד:

למה סיפר הכתוב גנותו 'ורצוי לרוב אחיו', ולא לכל אחיו, וגם המשך הפסוק צריך ביאור.

ונראה לי, דהנה ראיתי בספר יוסיפון (פ"ד) שמספר כל המעשה דמרדכי ואסתר, וכתב שבשעת הגזירה של המן נזכר מרדכי על חלומותיו שחלם לו מכבר שיהיה רעש ורע על שונאי ישראל, עיין שם כי לא הבאתי אלא קיצור נמרץ. ומעתה יובן שצוה מרדכי לאסתר שתאמר למלך בשמו, משום שהבין שיהיה באיזה זמן שתצא הרע מאת המלך ואם הוא יהיה גדול בבית המלך אולי יוכל לעמוד בפרץ ולבטל הגזירה, כמו שהיה באמת, וזה היה טעמו, וח"ו לא משום חשקו לגדולה. ועתה נבוא אל המכוון בעזה", דקרא הכי קאמר 'כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשוורוש', ואף שהוא גרם לעצמו שיהיה משנה למלך, מכל מקום 'וגדול ליהודים', אף שמתחילה לא היה אלא 'ורצוי לרוב אחיו', ולא לכל אחיו, שפירשו ממנו מקצת סנהדרין, וזה משום שהיה 'דורש טוב לעמו' שדרש לעם הפסוק הזה 'טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף' 'ודובר' שדיבר אליהם והסביר להם, שמה שבכל זאת השתדל להיות גדול בבית המלך. הגם שזה מפריע לתורה, החשובה מכל יקר, זה משום שראה בחלום וכהנ"ל, ולזה עשה מה שעשה כדי שבעזה"י יוכל לפעול ולהשתדל לבטל כל רע מישראל ויהיה 'שלום לכל זרעו' עד עולם, אמן ואמן.

(כתב סופר מגילה טז, ב)

לדבריו, המציאות של אהבת הרוב בלבד הייתה מציאות זמנית, שהשתנתה כאשר ביאר להם מרדכי את הצורך בהצלת כלל ישראל, אותו ראה בחלום, ואז זכה לאהדת כל הציבור.

על הציבור וצריך שנים, אבל אם הציבור ממילא נותנים עיניהם ואומרים אתה תמלך ותתנשא ובך אנו רוצים וחפצים, זה אינו עושה שררה על הציבור אלא מקבל עבודתם על שכמו לזה סגי באחד".

גם נכדו של החת"ס (בנו של הכתב סופר), ממשיך את הכיוון של מציאות חיובית בקבלת הרוב:

כי מרדכי היהודי וגו' ורצוי לרוב אחיו. דרשו חז"ל (מגילה ט"ז ע"ב) ולא לכל אחיו מלמד שפרשו ממנו מקצת סנהדרין. ודקדק אאמו"ר זצ"ל (עי' כתב סופר במגילת אסתר ד"ה כי מרדכי) **הלא רצה לספר בשבחו ולא בגנותו שפירשו ממנו. וי"ל דאמרו חז"ל (יומא כ"ב ע"ב) לכן עלתה לו לדוד ולא לשאול⁵ יען שהיה לדוד מתנגדים: דואג ואחיתופל, גדולי הדור, והיה נזהר במעשיו מפני שונאיו, וכמו שהעמידו לכהן גדול ערב יום הכיפורים צרה בצדו, וזה וגדול ליהודים, יען כי היה רצוי לרוב אחיו ולא לכל אחיו, והיו לו מתנגדים, וזה היה לטובתו כמ"ש.**
(שיר מעון, פרשת תצווה)

לשיטתו, יש דווקא צדדים טובים בכך שרק רוב הציבור תומך במנהיג. כאשר יש למנהיג מעט מתנגדים, הוא צריך להתמודד עם התנגדות זו ובכך לדייק יותר דרכו. לסיכום, גישה זאת רואה בצורה חיובית את העיסוק בצורכי הציבור. כמו כן, העובדה שרק הרוב תומכים במנהיג היא עובדה מציאותית, אך לפעמים היא מצב זמני, ואף ייתכן שיש חשיבות דווקא בשלב ביניים זה.

ד. הגישה ה'מהללת'

חבל פרשנים נוסף מבארים את הביטוי "רצוי לרב אחיו", מלשון ריבוי אחיו. לשיטתם, הביטוי אינו מדגיש שרק רוב מאחיו תמכו בו, אלא מבטא שרבים מאחיו רצו בו. לפי פירוש זה, הביטוי הוא דווקא שבח גדול למרדכי (על אף שמצד האמת, לא כל אחיו היו שותפים לכך). מקור לביאור זה מצאנו ברמב"ן (אם כי לא בקשר למרדכי). הגמרא בברכות (נט, א) עוסקת בנוסח הסיום של ברכת ההודאה לאחר ירידת גשמים. על כך כותב הרמב"ן:

ר' יוחנן מסיים: רוב ההודאות, ומשמע ליה לשון רבוי, כדכתיב ברוב עם הדרת מלך, וברוב גאונך, לפי רוב השנים, ורוב בניו. ואקשינן: והא משמע נמי רוב ההודאות ולא כולן, כדכתיב ורצוי לרוב אחיו? ולפום הכי תירץ רבא אומר אל ההודאות ואתא רב פפא ואמר הלך נ'מרינהו לתרוייהו רוב ההודאות ואל ההודאות.⁶
(מלחמת ה' ברכות מג, ב)

5 לשון הגמרא (יומא כב, ב): "שאל באחת ועלתה לו דוד בשתיים ולא עלתה לו". דוד לא איבד את מלכותו אף שחטא בשני חטאים, לעומת שאול שחטא בחטא אחד וכבר נלקחה ממנו מלכותו.

6 אף שבעניין זה הגמרא מתחבטת, ועיין שם בהמשך ביאורו.

מי שרואה בצורה מפורשת בפסוק זה הלל ושבח, הוא האברבנאל:

שטבע האנשים בכלל, ובני ישראל בפרט, בהיותם שוים באהוה והקורבה, תרבה ביניהם הקנאה, בשיבדל אחד מהם ביתר שאת על אחיו, באומרם: כלנו בני איש אחד נחנו, מי שמך לאיש שר ושופט עלינו, ולכן נאמר במרדכי (אסתר י'): "כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשוורוש וגדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו", כי זכר לדבר מתמיה, שמרדכי בהיותו יהודי, יהיה משנה למלך אחשוורוש, ויותר זר מזה, שהיה גדול ליהודים כי אף על פי שהיה משנה למלך, לא יהיה גדול בעיני היהודים: כי תמיד יאמרו, ומי אביו ומי הוא זה ואי זה הוא שמלאו לבו להתגאות? לזה אמר שהיה גדול בעיני היהודים, ויותר זר מזה שהיה רצוי לרוב אחיו, ולא יקנאו בממשלתו כי גם זה מטבע בני ישראל מאד, ולכן להגיד דבר פלא אמר שהיה רצוי לרוב אחיו לא לכולם כי אם לרובם, וזה אמנם היה מפני שהיה דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו.

(אברבנאל דברים לג ד"ה ואם תשמע)

כלומר, זה פלא והישג גדול, שמרדכי היה רצוי לרוב אחיו, אף כי בדרך כלל, קשה לשלוט על אחיו היהודים, ללא קנאה, אך היות שהיה דורש טוב לעמו - זכה לכך. לסיכום, הגישה ה"מהללת" מבינה כי מרדכי היה מקובל על רבים מהיהודים, אף שזה אינו מובן מאליהו. על כן, היא רואה בצורה חיובית את העיסוק בצרכי ציבור.

ה. עיסוק בצרכי ציבור - זה התורה

הראי"ה קוק מציג גישה כלל ישראלית, בראותו את העיסוק בצרכי ציבור כחלק ממיימוש התורה. כך כותב הראי"ה (אורות התחיה כז): "אבל כאשר הגיע התור של בנין האומה בארצה, והצורך המעשי של הסדורים המדיניים והחברתיים נעשה חלק מתכנית פעלי הכלל, הרי הם הם גופי תורה".

בצורה דומה, הרב יצחק דדון מספר על אודות הרצי"ה:

והיה מי שבא אצל הגאון מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל בטרוניא על הרבנים שמתערבים בפוליטיקה, וטען שאין זה יאה לרב להתערב בזאת. על זה ענהו רבינו בתקיפות: "הפוליטיקה של כלל ישראל היא תורה!".

("הנשקפה כמו שחר", מגילת אסתר, פרק י')

רעיון זה נבע אצל הראי"ה מתוך אהבת אמת שהייתה בו לכל אדם מישראל. פעם בא הרב מאיר בר אילן זצ"ל (בנו של הגאון הנצי"ב זצ"ל), ראש ומנהיג המזרחי, אצל אחד מגדולי הדור, שהיה גם קרוב משפחתו. אותו גדול ידוע היה בקנאותו ותקיפותו כנגד

אנשי המזרחי, ובכל הזדמנות לא נמנע מלתקפם. אך במקרה זה, אותו גדול קיבל את הרב בר אילן בכבוד ובסבר פנים יפות. כשפנה ויצא האורח, שאל הגאון רבי שמעון סטרליץ זצ"ל את אותו גדול: מדוע זה כיבד כבוד הרב את ראש המזרחי, והרי הוא אינו נושא להם פנים לעולם?

נענה אותו גאון בתמימות, והשיב: הלא הוא קרובי וממשפחתי, ואיך אתקיף אותו? החזיר השואל לרב ואמר: ידע רבינו, כי אצל הרב קוק זצ"ל, כל ישראל היו קרובים ומשפחה...

אמנם, אלה סיפורים בלבד, אך מהם נלמד את היחס המעשי של הראי"ה ובנו הרב צבי יהודה לעיסוק בצורכי ציבור ובסיוע לכל אחד מישראל, כקיום של התורה.

ו. לימוד תורה והצלת נפשות בשרות הצבאי

השלכה חשובה לדיון שבו דנו, היא היחס בין לימוד תורה ושרות בצבא. כידוע, הציבור הדתי לאומי רואה בשרות הצבאי גם מלחמת מצווה, וגם פיקוח נפש ציבורי. בפרט, ישיבות ההסדר משלבות ממש בין לימוד התורה והשרות הצבאי, בזמן הנכון לכל מצווה, כאשר גם השרות הצבאי נובע מתוך התורה. רבות נכתב על שילוב זה,⁷ וכאן רק נתייחס להקשר של נושא המאמר.

הדיין, הרב אברהם שרמן, עוסק בנושא: "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות". הוא מייצג בכך את הגישה של הציבור החרדי, הרואה את הבנת הגמרא הנ"ל: "גדול תלמוד תורה", גם בהקשר הצבאי, ואף במצבנו היום. נאריך בהבאת דבריו:

בבואנו לדון בדילמה שעומדת בפני הורים, מחנכים וצעירים שבין החובה לקיום מצות תלמוד תורה בשלמותה ובין החובה לצאת לצבא על מנת להכשיר עצמם להיות לוחמים במלחמת המצווה לעזרת ישראל מיד צר, עלינו לקבוע עובדה בסיסית, שאופן קיום מצות המלחמה וההכשרה לקיומה דורשים שני מהותי במסגרת חייו של המתגייס, עזיבת בית המדרש והישיבה לתקופה ממושכת, שני המסגרת החברתית שברובה מורכבת מאורח חיים והשקפת עולם שונה ואף סותרת לאורח חייו והשקפת עולמו של שומר תורה ומצוות. נסיבות אלו, בדומה לנסיבות קיום מצות פריה ורבייה, כפי שהובא ברמב"ם הל' אישות שם, אינם רק

7 ראה בין השאר בתחומין ז', מכון צמת, התשמ"ו. במיוחד, ידוע מאמרו של מו"ר הרא"ל ליכטנשטיין: "זאת תורת ההסדר", תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 314-329. עיינ גם במאמרו של הרב זלמן ברוך מלמד, "גדולי תורה - זה צורך האומה", שם עמ' 330-334, בו הוא מתייחס לדרכן של הישיבות הציוניות הגבוהות. לא ניכנס כאן לדיון עקרוני זה.

עזיבה והפסקה זמניים של למוד התורה שמיד לאחריהם חוזר המשרת בצבא לתלמודו ותורתו, אלא שקיים חשש רציני וסביר ביותר, שכתוצאה מכך יעקר ויתבטל היוצא לצבא לחלוטין מתורתו ולמודו, ולעיתים אף מאמונתו והכרתו בקב"ה ובמצותיו. אם כן, על פי העקרון שקבע שו"ע הרב, שבמקום שקיים חשש שקיומה של מצוה עלול לפגוע במרכיב העיקרי שבמצות תלמוד תורה, והוא למוד התורה לידיעת קיום מצוות ה' ושמירתם, לא נאמרה ההלכה שמפסיקים מצות למוד תורה לצורך קיום מצוה אחרת, אף על פי שלא תוכל להעשות על ידי אחרים. במקרה זה נשאר הכלל שמצות תלמוד תורה שקולה כנגד כל מצוות התורה הלכה למעשה, וכל העוסק בחלק העיקרי של מצות תלמוד תורה לידיעת מצוותיה ושמירתן פטור מכל מצוה שעלולה לפגוע בקיום זה של מצות תלמוד תורה. כאמור עקרון זה הובא גם כן בדברי הנצי"ב בהעמק שאלה כנ"ל, וכפי באורינו בדברי הדרישה, בנסיבות אלו נאמר הכלל "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות".

אם כן במצב שאנו יודעים שההתגיסות לצבא גורמת בפועל לבטול תורתם של רבים מאד מצעירי ישראל (קביעה זו מבוססת על שרותי כרב צבאי בצה"ל שנים רבות, ומעקב ממושך שנים קודם לכן), ולעיתים גם עקירת האמונה בה', אין מקום לומר שקיום מצוה אחת שבתורה, תהיה חשובה ככל שתהיה, תגרום לבטול עיקר מצות תלמוד תורה, ידיעתה ושמירת מצוותיה, שהרי "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתיו".

(הרב אברהם ח' שרמן, "גדול תלמוד תורה יותר

מהצלת נפשות", תחומין ז' (תשמ"ו), עמ' 335-350)

העולה מדברי הרב שרמן הוא, שכאשר עומדות בפני האדם שתי מצות מרכזיות - חובת מצות תלמוד תורה לעומת המצוה לבא לעזרת ישראל מיד צר בהתגיסות לצבא המלחמה, עליו לשקול באיזו מידה עלול קיום מצות ההצלה והמלחמה לפגוע ואף לעקור את החלק העיקרי של מצות תלמוד תורה, שהוא יסוד קיומינו האישי והלאומי. ואם ישאל השואל: אם נכריע בדילמה זו, שיש לשמור על העסוק בתורה ולא נעסוק בפקוח נפש והצלה, הרי בסופו של דבר לא יהיה מי שיעסוק בתורה ויקיים מצותיה? התשובה לכך נמצאת במסקנה ההלכתית שהובאה בחלק הראשון, בדברי הפרישה. שיטה זו קובעת שאם הצלת הנפשות, ובכלל זאת עזרת ישראל מיד צר, נעשית ויכולה להעשות על ידי אחרים, אז יש לומר למצווים והעוסקים במצות תלמוד תורה שאינם חייבים להפסיק למודם ולקום לעזרת ישראל.

הרב שרמן ממשיך בדבריו:

כאמור מצב זה קיים בימינו, ומקובל על דעת גורמי צבא ובטחון, שאינם רואים את מי שתורתם אומנתם כפוטנציאל צבאי חיוני שבלעדיו קיים מצב של סכנה לאומית ובפועל הצליח צה"ל בעזרת אלוקי מערכות ישראל למלא את תפקידו במלחמות ישראל בעבר ובהווה - להגן על כלל ישראל מפני צר ואויב, מה גם שצבור תופסי התורה ברובו משתלב בתקופה מאוחרת במערכת הבטחון ומצטרף גם לפעולת הגנה ובטחון בתפקידים שונים. באותה שעה הצליחו בני התורה בני הישיבות ותופסי התורה להגביר ולהרחיב את עסוק התורה לקיום מצותיה, ולהקים בארצינו את מרכזי התורה הגדולים בעולם היהודי כולו, ובזה הגשימו את יעודם האישי כיהודים ויעודם הלאומי, לעצוב דמותו הרוחנית של עם ישראל. מציאות זו אינה מותירה מקום לשאלה, שאם לא יעסקו במצות המלחמה לעזרת ישראל לא יהיה מי שיעסוק בתורה. ובמדה ובני התורה יעזבו את התורה על מנת לעסוק במצות המלחמה ופקוח הנפש הלאומי וחלילה תושבת תורה מהישיבות ובתי המדרשות אז תתעורר שאלה קשה בכפליים, מי יהיה שיעסוק בתורה? ומי ישמור על דמותו הלאומית רוחנית של עם ישראל?

(שם)

נראה כי שתי הדרכים של הדרישה והפרישה בהסברת הכלל: "גדול ת"ת יותר מהצלת נפשות" הן העקרונות ההלכתיים, שלאורם יש לראות לדבריו, את הדרך להגשמת שני היעודים המרכזיים בתקומת עם ישראל בארצנו: הגנת חיי העם ועצוב דמותו הרוחנית לאומית.⁸

לענ"ד, דברי הרב שרמן קשים ביותר. ראשית, יש להקשות - הרי גם לדעתו, ולאור הנאמר לעיל במאמרנו, בפיקוח נפש ציבורי ומיידי וודאי שלכולי עלמא אם אין מי שיעשה המצווה, צריך כל מי שיכול, ובפרט גדולי ישראל, לצאת לאותו פיקוח נפש.⁹ אם כן, כאשר המדינה הייתה במצבים כאלה, במלחמת השחרור, או ששת הימים, או יום כיפור, ועוד מצבי ביניים של טרור קשה ופיגועים, כולם היו צריכים להתגייס ואף להיות מגויסים לפני כן, על מנת להיות מוכנים להתמודדות, במצבים חוזרים ונשנים אלה. אם כן, למה דבר זה לא התבצע?

8 יעוין גם בשו"ת אור לציון, הלומד למעשה כי יש להעדיף לימוד התורה על עיסוק בצרכי ציבור, אפילו פיקוח נפש: "ונראה, שאמנם ודאי מי שעוסק בתורה, ובאו אליו בשביל פיקוח נפש, הרי מוכרח ללכת ולהציל, שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, אבל אין לעזוב את הלימוד ולחפש להתעסק בפיקוח נפש, שאז ודאי יורד ממדרגתו, שאין מעלה גדולה יותר מלימוד התורה. ולכן מרדכי שבטל מדברי תורה ונכנס לשררה כדי להציל ישראל מחשש פיקוח נפש, (ראה בבן יהוידע שם), ירד מחשיבותו אצל חכמים".

9 יומא פד, ב, והובא בשו"ע או"ח שכח, יב.

לכן, קשים מאוד דבריו אודות הגדרת המצב היום, והסכנה לאור המלחמות, שהצבא יכול לתפקד היטב גם ללא גיוס הלומדים ש"תורתם אומנתם". הרי הצבא עמד פעמים רבות במצב קשה של מחסור בכוח אדם, ואף במצבים של סכנה מיידית ופיקוח נפש ציבורי. אדרבה, ישיבות ההסדר נחלצו לכך במצבים שונים. ולוואי והיו עוד גדודים של ציבור שומרי תורה ומצוות, שיכלו לסייע במאמץ המלחמתי, שנדרש במצבי סיכון אלה! הרי מפקדי הצבא ומנהיגי המדינה, כבר שנים רבות מנסים להגדיל את הצבא על ידי גיוסם של בחורי הישיבות, מאותם חוגים.

זאת ועוד, כאשר הרב שרמן עוסק בפתרון לנושא זה, הוא מסתפק באזכור קצר של ישיבות ההסדר, כמי שמתמודדות בנושא העקרוני שהעלה - החשש של הפגיעה בעולם התורה, בכלל, ובחייל הפרטי בפרט, עקב השרות בצבא. בדבריו אין הסבר מספק למה פתרון זה לא יהא דגם לכל ציבור לומדי תורה. הרי מצב מיוחד זה, של חשש שמצוות מלחמת ישראל מיד צר עלולה לפגוע בעיקר מצוות תלמוד תורה, הוא זה שעורר את הצורך לבנות מסגרות ומערכות חנוך שבהם תשתלב מצוה זו, כחלק מקיום מצוות תלמוד תורה, ולא תגרום לבטולה. לשם כך הוקמו ישיבות ההסדר, על מנת לתת תשובה למצב מורכב זה.

אכן, אנו רואים את בחשיבותה המיוחדת של מצוות תלמוד תורה, אך כדי להתכונן למצב של מלחמת מצווה, או פיקוח נפש ציבורי, חייבים להיערך לכך, על ידי הכנת חיילים גם מבני התורה, על פי סידורים מיוחדים.

ז. סיכום הלכתי

הראשונים והפוסקים דנו ביחס הראוי בין העיסוק בצרכי ציבור ללימוד תורה. להבנת רש"י, וכן משמע בפוסקים: טור, ב"ח, פרישה ודרישה ועוד, הגמרא מבקרת את מרדכי על העדפת העיסוק בצרכי ציבור על פני לימוד התורה. אמנם, גם לשיטתם יש תנאים של פיקוח נפש עכשווי, המחייב לעזוב את לימוד התורה לצורך צרכי הציבור.

להבנת הפסיקתא, המדרש שמואל, החתם סופר וצאצאיו, אין בגמרא ביקורת על מרדכי, אלא הכרח מציאותי, שייתכן שהוא אף מצב זמני בלבד. להבנת הרמב"ן והאברבנאל יש אפילו התייחסות חיובית למרדכי בגמרא.

הרב קוק משקלל צעדיו, גם בשיקול כיצד לקרב את אחיו מעם ישראל על חשבון המיעוט שלא יאהבוהו, ובמיוחד שרואה אותם כאחיו וכמשפחתו, ממש.

הרב שרמן לומד מהסוגיה הנ"ל, שיש להמשיך בלימוד תורה לצורך כלל ישראל ואף לצורך היחידים, שלא ייפגע יסוד מעמדם התורני. אמנם, הוא תולה זאת במצב שאין צורך בלומדי התורה בצבא, אף שזו מלחמת מצווה, והערנו על כך שדבריו תמוהים.

ח. יחסו של הרב דרוקמן

הרב דרוקמן ראה בעיסוק בצורכי הציבור עניין של תורה ופיקוח נפש ציבורי בכלל, ובהגדלת התורה בעולם של גאולה בפרט. במיוחד, שזה הוטל עליו בציווי מו"ר הרב צבי יהודה זצ"ל.

גם רבו ומורו הרב משה צבי נריה התמודד בשאלה זאת; בראשית דרכו בבני עקיבא, ובזמן היותו בחור בישיבת מרכז הרב. בספר "שחר אורו"¹⁰ הוא מתייחס לכך, ומתאר כיצד הראי"ה והרצי"ה לא מנעו ממנו פעילות חינוכית זאת, ואף בהמשך פעילותו נתנו את ברכתם למעשיו.

הרב דרוקמן עסק שנים רבות, בין היתר, בקשר בין החייל הדתי וצה"ל. במיוחד, היה מעורב בקשר שבין איגוד ישיבות ההסדר והצבא. ראינוהו עומד כחומה ומבהיר עמדותיו בכל הקשור לשמירת הצביון היהודי של הצבא, ולתנאים של בחורי הישיבות. אך יחד עם זאת, ידע לכבד ולדבר בנועם עם נציגי הצבא, עד ששימש כתובת מרכזית גם להם. לעתים היה פועל בשלבים בניסיון להגיע להסכמות בהן יוכל החייל הדתי לשרת בתנאים המתאימים להלכה. אך לעתים, כשראה שניסיונות אלה אינם עומדים במבחן המציאות הצבאית, הוא הכריע בצער, על הימנעות השרות של בחורי הישיבות, במקומות אלה. קדושת המחנה ועמידה בתנאי שרות על פי ההלכה, כיוונו את דרכו, אשר עוררו הערכה רבה בקרב הצבא.

נסיים בכך שהרב דרוקמן זצ"ל עסק בצורכי הכלל ובמרכזם לימוד התורה וקיומה, ועל כך מסר נפשו ומאמציו, ובכך הביא להגדלת התורה וקיומה, במדינת ישראל בעת גאולה.

10 צלה בר אלי, שחר אורו - הרב משה צבי נריה זצ"ל: פרקי ראשית - מעמק הבכא הרוסי לראש גבעה בכפר הרואה (פסגות תשס"ב), עמ' 188.

